

Razi University

Linguistics Society of Iran

Representation of Agency in the First Post-Constitutional Women's Publications Based on Discourse Elements

Forough Samadi¹, Farzaneh Farahzad², and Zahra Abolhasani Chimeh³

1. Ph.D. Student, Department of English Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran. E-mail: forough.t.samadi@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor of Translation Studies, Department of Linguistics, Faculty of Literature and Human Sciences, Allame Tabatabayi University, Tehran, Iran. E-mail: farahzad@atu.ac.ir
3. Associate Professor of Linguistics, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: Zahra.abolhasani@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history

Received: 09 Dec 2024

Received in revised form: 06
Apr 2025

Accepted: 07 Apr 2025

Published online: 28 Mar 2026

Keywords:

agency,
women's publications,
discourse,
post-constitutional era,
Halliday

ABSTRACT

The current research is a linguistic and historical study of the concept of women's agency and its reflection in the first women's publications of the post-constitutional era. For this purpose, the available issues of *Shkoofeh* and *Zabaan-e-Zanaan*, along with some books and articles related to the historiography of women's movements, were examined. The data were analyzed using a combined approach: van Leeuwen (2008) and Halliday's (2004) model at the textual level, and Laclau and Mouffe's (1994) theory at the social level. The analysis of the data showed that, although the purpose of these publications was to promote the equal rights for men and women, exclusion and passivation emerged as the dominant textual strategies. This can be interpreted as the effect of prevailing patriarchal discourses, which consistently posed a threat and imposed limitations on foregrounding the discourses raised by women.

Cite this article: Samadi, F., Farahzad, F., & Abolhasani Chimeh, Z. (2026). Representation of agency in the first post-constitutional women's publications based on discourse elements. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 14(1), 55–72. <http://doi.org/10.22126/jlw.2025.11494.1808> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/jlw.2025.11494.1808>

Publisher: Razi University

Introduction

Addressing the issue of women's agency in society is of utmost importance. *Agency*—meaning the capacity to define individual and group goals and to act upon them beyond visible behaviors—is one of the determining factors in empowering women and establishing their social status (Kabir, 2009). Social and cultural relations have long assigned a secondary position to women, and social stereotypes have continually reinforced this subordination. In Iranian society, where traditions have always held a primary position, women's transcendence beyond the traditionally defined role of family institution has been, and continues to be, a subject of discussion.

It seems impossible to pinpoint the exact date when women entered the social scene and began their efforts to reclaim their long-neglected rights. Examining the existing historiography, along with the documents and evidence left by women's movements in Iran, suggests that Iranians' familiarity with Western discourse and its imported concepts also provided a platform for women's movement and growth (Afari, 1998). Secret women's societies, underground publications, and women-authored magazines serve as evidence of this process. These publications are among the few remaining documents from women's movements, and the language used in them represents a social action that reflects the emergence, presence, and agency of women. This article examines the language of these publications as one of the first arenas for women's presence in social issues within the framework of critical discourse analysis, to answer one central question: Based on the linguistic components of the dominant discourses in these publications, how has women's agency been reflected?

Method

The present research is the result of a historical and linguistic examination of available resources in the National Library. These resources include all existing issues of two pioneering women's periodicals, *Shokoufeh* and *Zaban-e-Zanan*, as well as books on women's rights from the Constitutional Revolution to the present. *Shokoufeh* published by Mrs. Maryam Amid (known as Mazineh al-Saltaneh), daughter of Seyed Reza, the chief physician of Naser al-Din Shah's army, was printed every fifteen days for four years from 1913. A total of 67 issues are available in the National Library. The first period of *Zaban-e-Zanan*, examined in this study, was published in Isfahan by Mrs. Sedigheh Dowlatabadi in 1919. It was published biweekly in its first year and weekly in its second year, with 32 issues accessible for review. The books examined comprise writings by well-known activists in women's studies, including Janet Afary, Eliz Sanasarian, Afsaneh Najmabadi, Homa Nateq, and Mangol Bayat. To clarify certain ambiguities and data deficiencies, some articles concerning women's movements published since the Constitutional Revolution were also reviewed. The selection of articles and books was based on their direct reference to women's publications, associations, and movements.

The data analysis aimed to examining women's agency in their writing. This was achieved by analyzing actions through process analysis and identifying actors via discourse-centered components. The examination employed a combined approach, integrating van Leeuwen's model with Halliday's transitivity processes. For macro-level data analysis, the theory of Laclau and Mouffe was utilized. By applying the key concepts of this theory, the dominant and sub-discourses within the publications, along with their articulation methods, were critiqued and reviewed.

Results

The analysis of the extracted processes from the journals showed that the highest number of processes used were mental processes, accounting for 39% of the total frequency of

occurrence. These were followed by verbal processes with 20% and relational processes with 17%. The high frequency of mental processes, which represent mental actions and experiences, may indicate the authors' mental connection with the world around them—thoughts and feelings that still have a long way to go before becoming reality. Statistics also show that in *Zaban-e-Zanan*, there are more instances of suppression, activation, individualization, and nomination. This could indicate a greater emphasis by the authors of *Zaban-e-Zanan* on representing female actors and using discourse-oriented strategies to demonstrate women's agency. Conversely, the higher number of passive presentations of women in *Shokoufeh* might indicate a greater use of passive actors in this publication.

The analysis of data at the social level also shows that, considering the political and social atmosphere of the Constitutional Revolution and the unrest resulting from this social event, once floating signifiers like modernity become hegemonic, Constitutional women find a space to fulfill their demands. Since the agency of the subject is always influenced by dominant discourses that are constantly changing, the subjectivity and agency of women are also continuously influenced, threatened, and limited by the patriarchal discourse.

Conclusion

In the present study, based on critical discourse analysis, the concept of women's agency in the post-Constitutional era was addressed. This process followed the concept of agency based on the discourse elements of the first women's publications. According to the statistics obtained from the analysis of processes based on Halliday's model, mental and verbal processes had the highest frequency, while existential and behavioral processes had the lowest frequency in the writings of these publications. Based on this, one might conclude that women during this period were laying the groundwork for entering society; however, against the existing traditional and patriarchal structures, they had no weapon but words. Thus, they expressed their demands and plans based on mental ideals and entirely at the verbal level. Considering the findings of the study and considering the above points, agency as cultural and social responsiveness was a construct that the Iranian woman strove for, and through the course of history and the multiplicity of marginalizing discourses, she somewhat managed to grasp it.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

نمود عاملیت در اولین نشریات زنان پسامشروطه براساس مؤلفه‌های گفتمانی

فروغ صمدی^۱ | فرزانه فرحزاد^۲ | زهرا ابوالحسنی چیمه^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه:

forough.t.samadi@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: farahzad@atu.ac.ir

۳. دانشیار، گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: Zahra.abolhasani@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

در پژوهش حاضر، از نظر زبان‌شناختی و تاریخی، مفهوم «عاملیت زنان» و بازتاب آن در نخستین نشریه‌های زنان در دوره پسامشروطه بررسی شد. به این منظور، علاوه بر شماره‌های موجود از نشریه‌های شکوفه و *زبان زنان*، شماری از کتاب‌ها و مقاله‌های مربوط به تاریخ‌نگاری جنبش‌های زنان بررسی شدند. داده‌ها براساس رویکردی ترکیبی و با بهره‌گیری از مدل‌های ون لیوون (۲۰۰۸) و هلیدی (۲۰۰۴) در سطح متن و نظریه لاکلا و موف (۱۹۹۴) در سطح اجتماعی تحلیل شدند. برپایه تحلیل داده‌ها مشخص شد که هرچند هدف نهایی از انتشار این نشریه‌ها، ترویج برابری حقوق زنان و مردان بوده است، به‌کارگیری مؤلفه‌های حذف و منفعل‌سازی در متن، خلاف این امر را نشان می‌دهد. این وضعیت را می‌توان تأثیر گفتمان‌های غالب مردسالار دانست که همواره تهدید و تحدیدی برای برجسته‌سازی گفتمان‌هایی بود که زنان مطرح می‌کردند.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۱/۸

کلیدواژه‌ها:

عاملیت،

نوشته‌های زنان،

گفتمان،

دوره پسامشروطه،

هلیدی

استناد: صمدی، فروغ؛ فرحزاد، فرزانه؛ ابوالحسنی چیمه، زهرا (۱۴۰۵). نمود عاملیت در اولین نشریات زنان پسامشروطه براساس مؤلفه‌های گفتمانی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های*

غرب ایران، ۱۴ (۱)، ۵۵-۷۲. <http://doi.org/10.22126/jlw.2025.11494.1808>

۱- مقدمه

بررسی مسئله «عاملیت»^۱ زنان در جامعه اهمیتی بسزا دارد. عاملیت که به معنای تعریف اهداف فردی و گروهی و اقدام بر مبنای آن‌ها، فراتر از کنش‌های مشهود است، یکی از عوامل تعیین‌کننده در توانمندسازی زنان و تثبیت جایگاه اجتماعی آن‌ها است (کبیر و دیگران، ۱۳۸۹). مناسبات اجتماعی و فرهنگی از دیرباز جایگاهی ثانویه برای زنان در نظر گرفته‌اند و کلیشه‌های اجتماعی پیوسته در برجسته‌سازی این فرودستی نقش داشته‌اند. همچنین در جامعه ایران، جایی که سنت‌ها همواره جایگاهی محوری داشته‌اند، گذر زن از نقش تعریف‌شده‌اش در نهاد سنتی خانواده، همچنان مسئله‌ای بحث‌برانگیز بوده است.

آهیاریان^۲ (۲۰۰۱) بر این باور است که با بررسی دقیق زبان و ساختارهای زبانی، می‌توان به اهمیت جایگاه گفتار و نوشتار در شکل‌دهی و بازنمایی مفهوم عاملیت پی برد. زبان و جنسیت یکی از حوزه‌های مرتبط با انسان-زبان‌شناسی^۳ است که در آن مقوله عاملیت بررسی می‌شود. در این رویکرد، به جای تمرکز بر تعریف عاملیت در مفهوم «مقاومت»^۴، بر درک موشکافانه خود زبان به منزله کنشی اجتماعی تأکید می‌شود. در این زمینه، در پژوهش‌های متعددی (برگوال^۵ و دیگران، ۱۹۹۶؛ تنن^۶، ۱۹۹۳؛ رومن^۷ و دیگران، ۱۹۹۴) نشان داده شده است که زبان برساختی اجتماعی^۸ است که در تعاملات زبانی خاص تجلی می‌یابد.

تعیین تاریخی دقیق برای ورود زنان به عرصه اجتماعی و تلاش آن‌ها برای بازیابی حقوق نادیده‌گرفته‌شان دشوار به نظر می‌رسد. بررسی تاریخ‌نگاری‌های موجود، مدرک‌ها و مستندهای برجای‌مانده از جنبش‌های زنان در ایران گواه آن است که آشنایی جامعه ایرانی، به‌ویژه زنان، با گفتمان غرب و مفاهیم وارداتی آن، بستری مناسب برای تکاپو، رشد و ترقی فراهم می‌آورد (آفاری^۹، ۱۳۷۷). انجمن‌های سری بانوان، شب‌نامه‌ها و نشریه‌هایی که زنان نگاشته‌اند، مصداق‌هایی برای این ادعا محسوب می‌شوند. این نشریه‌ها از اندک اسناد برجای‌مانده از جنبش‌های زنان هستند. زبان به‌کاررفته در آن‌ها، کنشی اجتماعی است که ظهور، حضور و عاملیت زنان را بازتاب می‌دهد. در مقاله حاضر با بررسی زبان این مطبوعات، که از نخستین عرصه‌های حضور زنان در مسائل اجتماعی است، در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی، به پرسش کلیدی زیر پاسخ داده می‌شود.

براساس مؤلفه‌های زبانی گفتمان‌های غالب نشریه‌هایی که زنان نگاشته‌اند، عاملیت زنان چگونه بازتاب یافته است؟

۲- مفاهیم نظری

بررسی داده‌ها به منظور مطالعه عاملیت زنان در نوشتار آن‌ها، با تحلیل کنش‌ها بر پایه فرایندها و تحلیل کنشگران براساس مؤلفه‌های گفتمان‌مدار، به صورت تحلیلی ترکیبی و باتکیه بر فرایندهای فعلی هلیدی^{۱۰} (۲۰۰۴) در نظام گذرایی^{۱۱} و مدل ون‌لیوون^{۱۲} (۲۰۰۸) انجام می‌شود. افزون‌براین، در سطح کلان تحلیل داده‌ها، از نظریه لاکلا و موف^{۱۳} (۱۹۹۴) بهره گرفته می‌شود. براساس مفاهیم کلیدی این نظریه نیز گفتمان‌های غالب و خرده‌گفتمان‌های شناسایی‌شده در نشریه‌ها و شیوه مفصل‌بندی^{۱۴} آن‌ها بررسی و نقد می‌شوند.

۲-۱ نظام گذرایی هلیدی

صورت‌گرایان، گذرایی را مفهومی مطلق می‌دانند و براساس آن، افعال را به لازم و متعدی تقسیم می‌کنند؛ درمقابل، از نظر نقش‌گرایان، گذرایی «به شیوه بازنمایی انواع فرایندها و معانی در جمله اطلاق می‌شود» (سیمپسون^{۱۵}، ۲۰۰۴: ۲۲). به بیان دیگر،

1. agency
2. L. M. Ahearn
3. linguistic anthropology
4. resistance
5. V. L. Bergvall
6. D. Tannen
7. C. Roman
8. social construction
9. J. Afari
10. M. A. K. Halliday
11. transitivity system
12. T. van Leeuwen
13. E. Laclau & C. Mouffe
14. articulation
15. P. Simpson

«نظام گذرایی» سازوکار بیان فرانش اندیشگانی^۱ در زبان است. این نظام، قابلیت دستوری لازم برای بازنمایی تجربه در زبان را فراهم می‌کند. گذرایی، نقش اندیشگانی خود را با بیان انواع فرایندها انجام می‌دهد. هر فرایند از سه عنصر اصلی «فرایند»، «مشارکین» و «عناصر پیرامونی» تشکیل شده است که نظام گذرایی از گزینه‌های موجود در زبان، آن‌ها را انتخاب می‌کند (آفاکل زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۴۷).

فرایندها مؤلفه‌هایی همچون رخداد، کنش، احساس، گفتار و بود و نمود را دربرمی‌گیرند. تامپسون^۲ (۲۰۱۴) معتقد است که این فرایندها براساس معانی‌شان تقسیم‌بندی می‌شوند و به تناسب همان معانی، مشارکان ویژه‌ای را می‌پذیرند (ص. ۸۹). فرایندها به دو دسته «اصلی» و «فرعی» تقسیم می‌شوند. براساس طبقه‌بندی هلیدی و متیسن^۳ (۲۰۰۴)، فرایندهای «مادی»^۴، «ذهنی»^۵ و «رابطه‌ای»^۶ جزو فرایندهای اصلی محسوب می‌شوند (ص. ۱۷۰). درمقابل، فرایندهای «کلامی»^۷، «وجودی»^۸ و «رفتاری»^۹ که در مرز فرایندهای اصلی قرار می‌گیرند (هلیدی، ۱۹۸۵: ۳۸)، فرایندهای فرعی هستند. هلیدی (۲۰۰۴) معتقد است که مجموعه تجربه‌های جهان درون و بیرون را می‌توان در این شش نوع فرایند خلاصه کرد. شایان ذکر است که فرایندها معمولاً در قالب گروه‌های فعلی در دستور زبان بازنمایی می‌شوند.

۲-۲ تحلیل گفتمان ون لیوون

ون لیوون (۲۰۰۸) در تحلیل گفتمان انتقادی، عاملیت را مفهومی جامعه‌شناختی می‌داند. او کنشگران اجتماعی را به دو دسته عامل^{۱۰} و اثرپذیر^{۱۱} تقسیم می‌کند. براساس این دیدگاه، او معتقد است ساختارهای گفتمان‌مدار، این کنشگران اجتماعی را تصویرسازی می‌کنند. نمود این تصویرسازی با راهکارهای زبانی متعددی شناخته می‌شود. در پژوهش پیش‌رو، موارد حذف^{۱۲}، اظهار^{۱۳}، فعال‌سازی^{۱۴}، منفعل‌سازی^{۱۵}، مشخص‌سازی^{۱۶} و نام‌دهی^{۱۷} به کار گرفته شده‌اند.

۲-۳ گفتمان لاکلا و موف

لاکلا و موف (۱۹۹۴) گفتمان را حوزه‌ای از نشانه‌ها می‌دانند که براساس رابطه‌ای سلبی^{۱۸} تعریف و تحدید می‌شوند. در این نظریه، ایده محوری بر ناتمامی و گشودگی همیشگی پدیده‌های اجتماعی متمرکز است. به این ترتیب، در هر گفتمان، یک «دال مرکزی»^{۱۹} شناسایی می‌شود که دیگر نشانه‌ها حول آن مفصل‌بندی می‌شوند و معنا می‌گیرند. برای درک بهتر این مفاهیم باید در نظر گرفته شود که «دال» به «مفاهیم»، «عبارات»، «موجودیت‌های انتزاعی و حقیقی» و «اشخاصی» اطلاق می‌شود که در چارچوب گفتمانی خاص، بر معانی مشخص دلالت می‌کند. «مدلول» نیز معنا و مصداقی است که دال بر آن دلالت دارد؛ به بیان دیگر، یک نشانه، مدلول است که با مشاهده آن، دال موردنظر برای ما معنا می‌شود. دال مرکزی، نقطه کانونی گفتمان است که همه دال‌ها پیرامون آن گرد هم می‌آیند. جاذبه معنایی دال مرکزی سبب می‌شود دیگر دال‌ها در حوزه نفوذ آن باقی بمانند. در هر گفتمان تلاش می‌شود با کاهش چندگانگی معنایی «عناصر» و تثبیت آن‌ها در یک معنای واحد، این عناصر به «وقته‌ها»

1. ideational metafunction
2. G. Thompson
3. C. Matthiessen
4. material process
5. mental process
6. relational process
7. verbal process
8. existential process
9. behavioral process
10. agent
11. patient
12. exclusion
13. inclusion
14. activation
15. passivation
16. determination
17. nomination
18. negational relation
19. nodal point
20. moments

تبدیل شوند (یورگنسن و فیلیپس^۱، ۱۳۸۹: ۲۴). براساس این نظریه، «مفصل‌بندی»، کنشی میان عناصر مختلف مانند مفاهیم، نمادها و رفتارها است؛ از این رو، تثبیت معنا کامل و همیشگی نیست. افزون‌براین، در بستر بی‌قراری اجتماعی^۲، کنشگران اجتماعی فرصت می‌یابند تا گفتمان‌های غالب را به چالش بکشند و از تلاقی آرمان‌ها و واقعیت‌های اجتماعی و از درون گفتمان‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده معنای جدیدی از وقته‌ها خلق کنند و هویت‌های نوینی بسازند.

مفهوم «انسداد» یا «توقف»^۳ نیز در پی تثبیت هژمونیک^۴ گفتمان‌هایی خاص صورت می‌گیرد؛ با این حال، رقابت برای خلق معنا همواره در منازعات گفتمانی وجود دارد و عاملی پیش‌برنده در جامعه محسوب می‌شود. برای تحلیل در چارچوب این نظریه، شناسایی حداقل دو گفتمان رقیب ضروری است که براساس تفاوت‌هایشان با یکدیگر رابطه برقرار کرده‌اند. به بیان دیگر، برای بررسی ساختار نظام معنایی یک گفتمان باید آن را در تقابل با ساختار نظام معنایی گفتمان رقیبش قرار داد و نقاط درگیری و تفاوت‌های معنایی را مشخص کرد (سلطانی، ۱۳۸۴: ۱۰). از دیگر مفاهیم کلیدی این نظریه «دال تهی»^۵ است. دال تهی، دالی است که مدلول ندارد. کارکرد دال تهی، بازنمایی وضعیت آرمانی و مطلوبی است که گفتمان‌ها در تلاش برای تحقق آن هستند. از سوی دیگر، این وضعیت بیانگر کوتاهی گفتمان حاکم در تأمین آن آرمان است؛ بنابراین، معنادگی به دال تهی و ارائه تصویری از جامعه مطلوب، پویایی آن گفتمان را تقویت می‌کند (لاکلا، ۱۹۹۴). به بیان دیگر، وجود دال تهی در فضای سیاسی نشان‌دهنده تقاضا برای عرصه‌های جدید است که دیگر گفتمان‌ها می‌توانند با پرکردن آن‌ها، بستری مناسب برای بدیل‌سازی خود به‌جای گفتمان حاکم طرح کنند (مقدمی، ۱۳۹۰: ۹۹). هویت جمعی^۶ یا تشکیل گروه، در نظریه لاکلا و موف (۱۹۹۴)، به دنبال تقابل میان درون و بیرون شکل می‌گیرد. در این اصل، شکل گسترده‌تر هویت یک گفتمان نیز دقیقاً مانند هویت فردی^۷ یا هویت سوژه^۸ تعریف می‌شود. در نظریه لاکلا و موف (۱۹۹۴)، هویت جمعی یا تشکیل گروه در چارچوب اصولی مشترک شکل می‌گیرد. این فرایند که با تقابل بین درون و بیرون تعریف می‌شود، در شکل گسترده‌تر، هویت یک گفتمان را نیز همانند هویت فردی یا هویت سوژه تعریف می‌کند. از نظر لاکلا و موف (۱۹۹۴)، سوژه به‌طور بنیادین همان «سوژه لکانی» تعریف می‌شود. این سوژه، همواره دارای گسست است. در نتیجه، این سوژه پیوسته در تلاش است تا به یک وضعیت آرمانی و دسترس‌ناپذیر دست یابد.

۳- پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر، مفهوم «عاملیت» در حوزه‌های گوناگون علوم انسانی از دیدگاه‌های مختلف بررسی شده است. در نخستین رویکرد، عاملیت نوعی «کنش‌مندی»^۹ تعریف می‌شود. زبان‌شناسان اجتماعی برخلاف بسیاری از زبان‌شناسان پیرو سوسور که زبان را نظامی از نشانه‌ها می‌دانند بر این باورند که زبان شکلی از کنش اجتماعی، منبع فرهنگی یا مجموعه‌ای از اعمال فرهنگی-اجتماعی است (شیفلین^{۱۰}، ۱۹۹۰: ۱۶). ریشه این دیدگاه را می‌توان در نظریه کنش‌گفتاری^{۱۱} (آستن^{۱۲}، ۱۹۶۲: سرل^{۱۳}، ۱۹۶۹) دنبال کرد. زبان‌شناسان اجتماعی زبان را در هر دو سطح گفتار و نوشتار، تجلی روابط اجتماعی-فرهنگی در نظر می‌گیرند؛ بنابراین، گفتمان‌ها با عوامل اجتماعی-فرهنگی و روابط قدرت شکل می‌گیرند و به آن شکل می‌دهند (اربن^{۱۴}، ۱۹۹۱). براساس این رویکرد، زبان ظرفی است که افراد پیوسته در ساختن آن مشارکت دارند و معنا در نتیجه تعامل‌های اجتماعی مشارکان در گفتمان ساخته می‌شود. از این رو، واحد تحلیل جمله، فرد یا حتی گفت‌وگو نیست، بلکه کنش‌گفتاری (آستن، ۱۹۶۲: سرل، ۱۹۶۹)،

1. M. Jørgensen & L. Phillips

2. social dislocation

3. closure

4. hegemonic

5. empty signifier

6. collective identity

7. individual identity

8. subject's identity

9. performativity

10. B. B. Schieffelin

11. speech act

12. J. L. Austin

13. J. R. Searle

14. G. Urban

رویداد گفتاری (هایمز^۱، ۱۹۷۲؛ یا کوبسن^۲، ۱۹۶۰)، ساختارهای مشارکت (فیلیپس^۳، ۱۹۷۲) یا چارچوب مشارکت (گافمن^۴، ۱۹۸۱) است. با در نظر گرفتن زبان به منزله کنشی اجتماعی، درک مفهوم عاملیت بیش از پیش اهمیت می‌یابد.

بر اساس مباحث پیشین، عاملیت را می‌توان ظرفیت اجتماعی-فرهنگی کنش تعریف کرد. کارپ^۵ (۱۹۸۶) بین فاعل و عامل تمایز می‌گذارد. از نظر او، فاعل شخصی است که اعمالش قانون محور هستند؛ در حالی که عامل فردی است که در روابط قدرت نقشی بر عهده می‌گیرد و تأثیرگذار است (کارپ، ۱۹۸۶: ۱۳۷). فاعل و عامل را می‌توان دو وجه از شخصیت یک انسان در نظر گرفت. مفهوم عاملیت را می‌توان بر اساس دیدگاه کلی این پژوهشگران دسته‌بندی کرد. یکی از سوگیری‌های مشهود در نظریه کنش، هم‌معنا در نظر گرفتن عاملیت با اختیار اراده است. دیویدسون^۶ (۱۹۸۰) درباره عاملیت این پرسش را مطرح می‌کند: «چه رویدادهایی در زندگی فرد نشان‌دهنده عاملیت هستند؟» (ص. ۴۳). این پژوهشگران، به‌طور کلی، عواملی چون عزم، حضور خود، دیدگاه عقلانی، انگیزه و مسئولیت را شرط لازم عاملیت می‌دانند. به‌باور گیدنز^۷ (۱۹۷۹) و با در نظر گرفتن آرای ویتگنشتاین^۸ مشخص می‌شود که در نظریه کنش به عواملی مانند تغییر اجتماعی یا روابط قدرت پرداخته نشده است.

در رویکردی دیگر، عاملیت معادل «مقاومت» تعریف می‌شود. پژوهشگران این حوزه، انسان‌شناسان، پژوهشگران مطالعات فرودستان، اقلیت‌ها و مطالعات زنان هستند. در مطالعات فمینیسم، پرداختن به مسئله عاملیت به دو دلیل روشن صورت می‌گیرد: نخست ضرورت نشان دادن فراگیر و نظام‌مند بودن سلطه مردان که این امر نیازمند نظریه‌هایی با تأکید بر ساختارهای جنسیت و هنجارها است؛ دوم برجسته‌سازی سنت‌های ناپیدای مقاومت در گذشته و حال، با هدف الهام‌بخشی به فعالیت‌های مدنی زنان. بر اساس بسیاری از نظریه‌های فمینیسم برای تحقق عاملیت، مقاومت در مقابل نظام پدرسالار موجود ضروری است (گدارد^۹، ۲۰۰۰: ۳). دیدگاه دیگر به فوکو^{۱۰} (۱۹۷۷-۱۹۷۸) تعلق دارد. به‌باور او، گفتمان‌های فراگیر غیرانسانی، چنان در روح جامعه نفوذ کرده‌اند که جایی برای مقابله یا عاملیت باقی نمی‌ماند. فوکو در تاریخ جنسیت^{۱۱} (۱۹۷۸) می‌نویسد: «قدرت همه‌جا هست، نه به این دلیل که همه چیز را در بر می‌گیرد، بلکه به این دلیل که از همه‌جا نشئت می‌گیرد» (ص. ۹۳). البته فوکو تأکید دارد هر جا قدرت هست، ناگزیر مقاومت نیز در آنجا مشاهده می‌شود.

گیدنز (۱۹۷۹) نیز در نظریه ساخت‌یابی^{۱۲} به رابطه بین عاملیت و ساختار می‌پردازد. برخلاف پژوهشگران دیگر که عاملیت را مترادف با اختیار اراده یا مقاومت تعریف کرده‌اند، گیدنز با بررسی قوانین و منابع، عاملیت را به «ساختار» پیوند می‌دهد. در نظریه ساخت‌یابی، نکته اصلی درک این مطلب است که ساختارهای اجتماعی اعمال افراد را شکل می‌دهند و همین اعمال دوباره به تقویت و نظام‌بخشی به ساختارها کمک می‌کنند (گیدنز، ۱۹۷۹: ۵۷). زبان‌شناسان نحوی و دستوری مانند کمری^{۱۳} (۱۹۸۱) نیز با ایجاد تمایز بین فاعل و عامل در جملات، افعال کنایی^{۱۴}، حالت نمایی^{۱۵} و گذرای^{۱۶} و سلسله‌مراتب جاندار^{۱۷}، مسئله عاملیت را در زبان جست‌وجو می‌کنند و به این مقوله می‌پردازند. در حوزه زبان‌شناسی اجتماعی نیز مبحث «زبان و جنسیت» یکی از مقوله‌های مرتبط با عاملیت است که به‌طور گسترده به آن پرداخته شده است.

کریستوا^{۱۸} (۱۹۸۰) نیز از منظری دیگر به مفهوم عاملیت پرداخته است. او با ترکیب حوزه‌های زبان‌شناسی، روان‌کاوی و فلسفه

1. D. Hymes
2. R. Jakobson
3. S. U. Philips
4. E. Goffman
5. I. Karp
6. D. Davidson
7. A. Giddens
8. L. Wittgenstein
9. V. A. Goddard
10. M. Foucault
11. *The History of Sexuality*
12. structuration theory
13. B. Comrie
14. ergative
15. case marker
16. transitivity
17. animacy hierarchy
18. J. Kristeva

و تأثیری‌پذیری از مفهوم «سوژه لکانی»، همواره مفهوم بنیادین «فاعل سخن‌گو»^۱ را بررسی کرده است. از نظر کریستوا، «سوژه» شخصی است که تابع انواع پدیده‌های فرهنگی، اجتماعی، زبانی و مانند آن است؛ اما ممکن است از تأثیر همه این پدیده‌ها بر شکل‌گیری هویت خویش آگاهی کامل نداشته باشد. علاوه‌براین، او هویت سوژه را یکپارچه نمی‌داند، بلکه آن را دارای گسست‌های ذاتی می‌داند. کریستوا این وضعیت را «سوژه در فرایند»^۲ می‌نامد که پیوسته در حال شکل‌دهی به مرزهای «من»^۳ است. او بر همین مبنا، نظریه «آلوده‌انگاری»^۴ را مطرح می‌کند (مک‌آفی، ۲۰۰۴). برپایه این نظریه، کودک برای تشخیص خویش به‌منزله موجودی یگانه و متمایز از دیگران، طی فرایند پس‌زدن و طرد آنچه «آلوده»^۵ می‌شمارد، مراحل رشد روانی و استقلال ذهنی را می‌پیماید. سوژه همواره می‌کوشد از امر آلوده دوری کند و آن را از خود بیرون براند و از حریم «سوژکتیویته»^۶ خود دفاع کند؛ باوجوداین، امر آلوده هرگز به‌طور کامل از بین نمی‌رود و دفع یا سرکوب نمی‌شود (مک‌آفی، ۲۰۰۴).

مفهوم عاملیت زنان در پژوهش‌های ایرانی و در حوزه‌های گوناگون بررسی شده است. در جامعه‌ای استبدادی، ارباب‌رعیتی و زیر سلطه تشکیلات نظامی، زنان ایران نه‌تنها از فعالیت‌های متنوع محروم بودند، بلکه در انزوا به سر می‌بردند و از داشتن شخصیت مستقل بازمانده بودند (ناهد، ۱۳۶۰: ۱۸). آموزش دختران از کودکی براساس فنون خانه‌داری و شوهرداری شکل می‌گرفت و به نگهداری از خانه، حفظ بهداشت، رسیدگی به اهل خانه و مدیریت امور مالی خانواده محدود بود (تراپی فارسانی، ۱۳۹۵: ۹). با وقوع انقلاب مشروطه و فراهم‌آمدن فضای آزادانه‌تر برای طرح مطالبات عمومی، زنان دریافتند که برای دستیابی به اهداف، آزادی و آرمان‌های خود باید با استبداد و خودکامگی حاکم بر جامعه مبارزه کنند، حکومت قانون را مستقر کنند و در سایه آن، حقوق خود را پیگیری کنند (آفاری، ۱۳۷۷: ۲). روزنامه‌ها و مطبوعات به اساسی‌ترین ابزار بیان دیدگاه‌های آن‌ها در جامعه تبدیل شدند (بیران، ۱۳۸۱: ۵). با این حال، همچنان زبان «غیرطلبی»^۷ در جامعه سنتی رواج دارد و مفهوم «ناموس جنسی»^۸ با «ناموس ملی»^۹ پیوند خورده است؛ به‌گونه‌ای که برانگیختگی یکی، برانگیختن دیگری را موجب می‌شود (نجم‌آبادی، ۱۳۹۹: ۲۴۸). باتوجه به تلاش‌های زنان پس از انقلاب مشروطه برای کسب هویتی مستقل، که گفتمان جنبش زنان برای اعضای تعریفی مشخص از آن ارائه نداده بود، هدف اصلی این بود که زن به‌مثابه یک انسان تعریف شود، به مسئله نابرابری جنسیتی پرداخته شود و نظام مردسالار به چالش کشیده شود (رنجبر، ۱۳۸۳: ۶۵).

۴- روش پژوهش

پژوهش پیش‌رو با هدف بررسی تاریخی و زبان‌شناختی، به مطالعه دو نمونه از نخستین نشریه‌های زنان، شکوفه و زبان زنان، و کتاب‌های مربوط به حقوق زنان از دوره مشروطه تا امروز اختصاص دارد. به این منظور، همه شماره‌های این نشریه‌ها و منابع مرتبط موجود در کتابخانه ملی بررسی شده‌اند. مریم عمید ملقب به مزین السلطنه، دختر سیدرضی رئیس‌الاطبا و پزشک قشون دربار ناصرالدین‌شاه، نشریه شکوفه را از سال ۱۲۹۲ خورشیدی به‌مدت چهار سال و هر پانزده روز یک‌بار منتشر می‌کرد. از این نشریه، شماره ۶۷ در کتابخانه ملی موجود است. صدیقه دولت‌آبادی دوره نخست نشریه زبان زنان را که در این پژوهش بررسی شده است، از سال ۱۲۹۸ شمسی در اصفهان به‌مدت دو سال منتشر کرد؛ به این صورت که در سال اول هر پانزده روز یک‌بار و در سال دوم هفته‌ای یک‌بار آن را به چاپ می‌رساند. از این نشریه، شماره ۳۲ در دسترس بررسی شد. کتاب‌های موردبررسی، نوشته‌های فعالان شناخته‌شده در مطالعات زنان همچون آفاری (۱۳۷۷، ۱۳۸۵)، ساناساریان (۱۳۸۴)، نجم‌آبادی (۱۳۹۹) و ناطق (۱۳۵۸) را دربرمی‌گیرد. همچنین برای رفع ابهام‌ها و کاستی‌های داده‌ای، برخی مقاله‌های مرتبط با جنبش‌های زنان از دوره مشروطه تا امروز بررسی شدند. گزینش مقاله‌ها و کتاب‌ها بر این مبنا صورت گرفته است که نویسندگان به‌طور مستقیم به

1. subject of enunciation
2. subject in process
3. me
4. abjection
5. N. McAfee
6. abject
7. subjectivity
8. honor
9. sexual honor
10. national honor

نشریه‌ها، انجمن‌ها و جنبش‌های زنان پرداخته باشند. منابع مورد مطالعه در این پژوهش در جدول پیوست فهرست شده‌اند.

۵- تحلیل داده‌ها

۵-۱-۱ سطح متن

برای تشخیص جایگاه زنان در اجتماع و تأثیر نگاه ژورنالیستی آن‌ها، ابتدا نوشته‌های زنان تحلیل شد. گفتنی است که بسیاری از این نوشته‌ها ساختار مقاله معمول را نداشتند و شیوه نقطه‌گذاری آن‌ها، تشخیص دقیق آغاز و پایان جمله‌ها را دشوار می‌کرد. این تحلیل براساس فرایندهای فعلی و با استفاده از مدل گذرایی هلیدی (۲۰۰۴) انجام شد. آقاگل‌زاده و دیگران (۱۳۹۰) معتقدند که نویسنده با گزینش عناصر نظام گذرایی، اعمال، تفکرات و احساسات خود و دیگر مشارکان گفتمان را بازتاب می‌دهد. در لایه‌های از گزینش‌ها، نویسنده با انتخاب فعل روبه‌رو است. او باتوجه‌به معنای موردنظر خود و برای انتقال آن به خواننده، در میان افعال موجود در زبان، فعلی برمی‌گزیند. از این‌رو، گزینش فرایندهای فعلی از نظام گذرایی زبان تصادفی نیست و بر مبنای معنای ذهنی نویسنده شکل می‌گیرد. به این ترتیب، همه افعال موجود در شماره‌های مورد بررسی نشریه‌های استخراج‌شده براساس نظام گذرایی هلیدی دسته‌بندی شدند و بسامد وقوع آن‌ها محاسبه شد. در ادامه، در جدول‌های (۱) و (۲) به ترتیب نمونه‌هایی از فرایند گزینش افعال و بسامد وقوع فرایند گزینش افعال ارائه شده است.

جدول (۱). نمونه‌هایی از فرایند گزینش افعال

نوع فرایند	نمونه‌ای از فرایند
مادی	پارسال آقاچانم که از کردستان آمدند خیلی قالیچه آوردند (زبان زنان، ش. ۱۳، ص. ۴).
ذهنی	در صورتی که با قوه فکریه می‌توانیم درک کنیم خیال فوق باطل است (زبان زنان، سال دوم، ش. ۸، ص. ۱).
رابطه‌ای	زن بی‌عصمت و بی‌عفت که از قانون شریعت و فرمایشات حضرت رسالت سرپیچ است (شکوفه، سال دوم، ش. ۲۰، ص. ۲).
رفتاری	هیچ میل نداشتیم این‌گونه مطالب خفت‌آور را بیان کنم (شکوفه، سال اول، ش. ۱۱، ص. ۴).
کلامی	من به نام آزادی قلم و عقیده می‌گویم کاش این مدارس فاسد را نداشتیم (زبان زنان، سال اول، ش. ۱۳، ص. ۴).
وجودی	برای نخستین‌بار در انظار عمومی ظاهر شدم (شکوفه، سال اول، ش. ۶، ص. ۲).

جدول (۲). بسامد وقوع فرایند گزینش افعال

نوع فرایند	بسامد وقوع فرایند	درصد بسامد وقوع فرایند
مادی	۲۹۹	۱۴/۷
رابطه‌ای	۳۵۱	۱۷/۳
رفتاری	۱۰۴	۵/۱
کلامی	۴۱۶	۲۰/۵
وجودی	۶۵	۳/۲
ذهنی	۷۹۳	۳۹/۱

برپایه بررسی فرایندهای فعلی استخراج‌شده از نشریه‌ها مشخص شد که فرایندهای «ذهنی» با ۳۹ درصد بیشترین بسامد را داشته‌اند. فرایندهای «کلامی» با ۲۰ درصد و فرایندهای «رابطه‌ای» با ۱۷ درصد نیز به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. این فراوانی چشمگیر فرایندهای ذهنی، که بازنمای اعمال و تجربه‌های ذهنی هستند، می‌تواند ارتباط ذهنی نویسندگان با جهان پیرامون آن‌ها را بیان کند. این امر نشان می‌دهد که افکار و احساسات غالب، پیش از آنکه به مرحله کنش بیرونی برسند، در قلمرو ذهن باقی مانده‌اند.

در ادامه، حضور کنشگران زن در متون این نشریه‌ها براساس مدل گفتمان مدار و نلیوون (۲۰۰۸) نیز بررسی شد تا عاملیت زنان برپایه نوشتار آن‌ها بررسی شود. شایان ذکر است که در گردآوری داده‌ها، تنها به کنشگران زن در جمله‌ها پرداخته شد. شرح مختصری از راهکارهای زبانی به‌کاررفته در این متون به‌همراه نمونه‌هایی از مؤلفه‌های گفتمان‌مدار در بخش‌های پیش‌رو بیان شده است.

۵-۱-۱-۱ حذف

به دلایل مختلف، همه کنشگران در متن بازنمایی نمی‌شوند؛ تنها برخی از آن‌ها بررسی می‌شوند. حذف یا اظهار کنشگران

اجتماعی به اهداف و منافع تولیدکنندگان متن و گفتمان بستگی دارد. فرایند حذف به دو شکل «پنهان‌سازی»^۱ و «کم‌رنگ‌سازی»^۲ صورت می‌گیرد. در پنهان‌سازی، بازشناسی کنشگر ناممکن است؛ در مقابل، در کم‌رنگ‌سازی، کنشگر حذف می‌شود؛ اما ردپاهای قابل‌شناسایی در متن از خود بر جای می‌گذارد. به نمونه‌های زیر توجه کنید.

۱. از بس گفتند (چه کسی گفت؟) نمی‌شود و ما هم باور کردیم رفته‌رفته مانند کران و کوران به دنیا آمدیم ... (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲).

۲. باید ابواب علوم را گشود و برای ترقی و تعالی کارکرد (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲).

۳. باید دانست که مقصود اصلی و مطلب کلی از مدرسه همان تحصیل علوم و صنایع به‌تنهایی نیست (شکوفه، سال اول، ش. ۸، ص. ۳).

۴. هر گاه چندین بار جغرافیا را با نقشه درس بدهی و جغرافیای منزل و خانه‌ات را ندانی (شکوفه، سال اول، ش. ۸، ص. ۳).

۵. اهمال و اغفال در قانون مجازات و تعلل و مسامحه در امر مکافات اسباب تولید بعضی از اشکالات گردیده ... (شکوفه، سال دوم، ش. ۱۲، ص. ۲).

در نمونه‌های ارائه‌شده مشاهده می‌شود که کنشگران و هویت‌های مرتبط با آن‌ها از جمله حذف شده‌اند. در بیشتر نمونه‌ها، کنشگران حذف‌شده، از صاحبان قدرت یا کسانی هستند که در تقابل با گروه زنانی قرار دارند که نشریه در پی احقاق حقوق آن‌ها است. به این ترتیب، با حذف کنشگران پیشین، فضای برای گروه به‌حاشیه‌رانده‌شده فراهم می‌شود تا بتواند عقاید خود را ابراز کند و هویت خود را برجسته یا اظهار کند.

۵-۱-۲ اظهار

اظهار هنگامی رخ می‌دهد که کنشگران به‌وضوح در گفتمان‌ها ذکر شوند. اظهار می‌تواند به شکل‌های مختلف انجام شود. یکی از نمودهای اظهار، تعیین نقش^۳ است که در متن به دو صورت «فعال‌سازی» و «منفعل‌سازی» ردیابی می‌شود. در فعال‌سازی، کنشگر، نیرویی فعال، پویا و اثرگذار معرفی می‌شود؛ اما در منفعل‌سازی، کنشگر به‌گونه‌ای تصویر می‌شود که در برابر شرایط تسلیم و پذیرنده است. در ادامه، مصادیقی از فعال‌سازی در متن ارائه می‌شود.

۶. راپورت تلگرافی آقای مازور فضل‌الله خان را خواندیم (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲).

۷. ما می‌گوییم: کشور ما مشروطه است (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲).

۸. البته زنان حامله تجربه کرده‌اند که هر زمانی که مریضه می‌شوند، طفل در رحم کم‌حرکت می‌شود ... (شکوفه، سال اول، ش. ۵، ص. ۱).

۹. ... به سمع خانم‌های ایرانی می‌رسانم و باکمال عجز و مسکنت عرض می‌نمایم که ای ذوات محترمه و ای خواتین مکرمه ... (شکوفه، سال دوم، ش. ۲۱، ص. ۱).

۱۰. زنان هم با دست شخم می‌زدند، و هم می‌کاشتند و هم درو می‌نمودند و هم می‌کوبیدند و ... (شکوفه، سال سوم، ش. ۲۰، ص. ۳).

همچنین مصادیقی از منفعل‌سازی در متن به شرح زیر است.

۱۱. کشوری که مردانش زنانش را ضعیفه خوانند (زبان زنان، سال اول، ش. ۱۳، ص. ۱).

۱۲. اگر برادران ما میل داشته باشند از ما بشنوند (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۳، ص. ۳).

۱۳. ما زن‌های ایرانی به قدری بدبخت می‌باشیم که نتوان تصور کرد (شکوفه، سال دوم، ش. ۸، ص. ۴).

۱۴. گویا سرم بی‌حسی و بی‌خردی در ماها انجکسیون نموده‌اند (شکوفه، سال سوم، ش. ۳، ص. ۲).

۱۵. چه بسیار دیده شده که مرد زن را در ایام حمل صدمه و کتک زده و همان اسباب سقط‌جنین شده و ... (شکوفه، سال اول، ش. ۴، ص. ۱).

با در نظر گرفتن نمونه‌های یادشده و آمار به دست آمده از داده‌های پژوهش، چنین به نظر می‌رسد که نمود کنشگران زن، که همواره حالتی منفعل و پذیرا داشته است، طی سال‌های متمادی چاپ این نشریه‌ها تغییر کرده است. افزایش بسامد راهکارهای فعال‌سازی این دگرگونی را تأیید می‌کند. برای نمونه، زنانی که در گذشته کتک می‌خورند و دچار بی‌حسی و انفعال بودند، در شماره‌های متأخرتر صدایی یافته‌اند و با قاطعیت اعلام می‌دارند: «کشور ما مشروطه است».

۵-۳ مشخص‌سازی و نامشخص‌سازی

از دیگر نمودهای اظهار، می‌توان به «مشخص‌سازی»^۱ و «نامشخص‌سازی»^۲ اشاره کرد. اگر هویت کنشگران اجتماعی در بازنمایی به صورت روشن مشخص شود از مشخص‌سازی استفاده شده است. در مقابل، هرگاه کنشگران به صورت افراد یا گروه‌های نامشخص و نامعلوم بازنمایی شوند، شیوه نامشخص‌سازی به کار رفته است. در نامشخص‌سازی بیشتر از ادات و ضمایر مبهم مانند «هرکس»، «اندکی»، «بعضی» و «فلان» استفاده می‌شود. در این زمینه، به نمونه‌های زیر توجه کنید.

۱۶. بعضی خانم‌های اروپایی هم دعوت شده بودند (زبان زنان، سال اول، ش. ۱۳، ص. ۲).
۱۷. جای شگفت نیست که مردان ما نمی‌دانند که دانش مایه بدی کسی نمی‌شود؟ (زبان زنان، سال اول، ش. ۱۳، ص. ۱).
۱۸. آیا هر پس مانده می‌دود! (زبان زنان، سال اول، ش. ۱۳، ص. ۱).
۱۹. بعضی از خانم‌ها و مدیرهای محترمت مدارس چنین گمان فرموده‌اند که این روزنامه برای تحصیل امر معاش و تدارک پلو آش است ... (شکوفه، سال اول، ش. ۵، ص. ۳).
۲۰. هر کسی که به مدرسه داخل می‌شود و عقل و شعور دارد باید مقصود را بداند ... (شکوفه، سال اول، ش. ۷، ص. ۱).

از دیگر شیوه‌های مشخص‌سازی، «پیوندزدن»^۳ و «پیوندزایی»^۴ است در این شیوه، کنشگران اجتماعی به صورت یک گروه واحد و پیوسته بازنمایی می‌شوند که دیدگاه‌ها یا فعالیت‌های مشابه یا متضادی درباره موضوعی خاص دارند. در این زمینه، به نمونه‌های زیر توجه کنید.

۲۱. که زحمتی درباره زن‌های ایران عموماً و از برای زن‌های این سامان خصوصاً تحمل فرمایند (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۱).
۲۲. ما زنان ایران اولادهای خودمان را مثل خود بی‌علم بار نیاوریم (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲).
۲۳. به حسن مراقبت و سعی و همت خانم‌ها در حصول مقصود پیشرفت کلی حاصل می‌شود (شکوفه، سال سوم، ش. ۱۵، ص. ۱).
۲۴. پس ای خانم‌های وطن خواه از خواب غفلت بیدار شوید که دیگر مجال خواب نیست (شکوفه، سال سوم، ش. ۱۸، ص. ۲).
۲۵. در این خصوص دلیلی محکم‌تر از طایفه نجیبه زردشتیان نداریم که ... اصالت و نجابت آنها ضرب‌المثل است (شکوفه، سال سوم، ش. ۵، ص. ۲).

۵-۴ نام‌دهی و طبقه‌بندی

نام‌دهی هنگامی به کار می‌رود که کنشگران اجتماعی براساس هویت منحصر به فرد خود در گفتمان بازنمایی شوند. در مقابل، طبقه‌بندی^۵ وضعیتی است که در آن کنشگران اجتماعی براساس هویت جمعی و نقش‌های مشترک با دیگران بازنمایی می‌شوند؛ برای نمونه، مدیره محترمه جریده فریده زبان زنان، خواهران اسلام‌پرست ما، روزنامه‌نگارها و وطن‌پرست‌ها.

۲۶. مدیره معظم جریده شریفه زبان زنان را شکر گذاریم که زحمتی درباره زن‌های ایران عموماً و از برای زن‌های این سامان خصوصاً تحمل فرمایند (زبان زنان، سال اول، ش. ۲۳، ص. ۲).
۲۷. بلی اگر ما زنان اختیار می‌داشتیم که وکیل انتخاب بکنیم البته می‌گشتیم فقط از میان خود ملت و یا از جنس نزدیک به ملت

1. personalization
2. impersonalization
3. association
4. dissociation
5. categorization

هرکس عاقل، عالم، دانا، آزادی‌خواه، مشروطه‌پرور، وطن‌پرست، ملت‌دوست، راست‌کردار، درست‌گفتار، فداکار و خداپرست بود انتخاب می‌کردیم ... (زبان زنان، سال دوم، ش. ۲۳، ص. ۱).

۲۸. غیرت و همت بعضی از خانم‌های وطن‌دوست معارف‌خواه به یک اندازه اسباب تحصیل علم و هنر است (شکوفه، سال اول، ش. ۱، ص. ۳).

۲۹. لایحه‌ای است که از انجمن‌های همت خواتین و خانم‌های مدیرات مدارس نسوان درج شده است (شکوفه، سال سوم، ش. ۱۲، ص. ۳).

۳۰. آنچه به نظر این خادمه معارف رسیده است این که شرح آن را داده و باقی را به میل و سلیقه خوانندگان محترم می‌گذارم (شکوفه، سال سوم، ش. ۱۲، ص. ۱).

مقابله این دو راهکار و بسامد وقوع موارد به‌دست‌آمده از داده‌ها همچنین نشان می‌دهد که زنان همواره در بستر جامعه و درمیان خیل سپاهی‌لشکر به‌تدریج تشخص می‌یابند و صاحب عناوین اجتماعی می‌شوند. این امر می‌تواند نمایانگر هویتی باشد که زنان خواهان آن هستند.

جدول (۳). مؤلفه‌های گفتمان‌مدار (براساس مدل ون لیوون، ۲۰۰۸)

روزنامه	تعداد جمله	تعداد مؤلفه	حذف	فعال‌سازی	منفعل‌سازی	تشخص‌بخشی	تشخص‌زدایی	طبقه‌بندی و نام‌دهی
۱ شکوفه	۴۲۳۲	۱۳۴۷	۱۴۱	۱۸۷	۲۸۴	۲۳۴	۲۶۷	۱۳۴
۲ زبان زنان	۳۶۵۴	۱۸۷۲	۱۹۷	۳۲۵	۳۳۹	۳۴۳	۳۰۶	۳۶۲

براساس آمار ارائه‌شده، به نظر می‌رسد که در نشریه *زبان زنان* مؤلفه‌های حذف، فعال‌سازی، تشخص‌بخشی و نام‌دهی به‌مراتب بیشتر مشاهده می‌شود. این موضوع می‌تواند تأکید بیشتر نویسندگان *زبان زنان* بر بازنمایی کنشگران زن و به‌کارگیری راهکارهای گفتمان‌مدار برای نمایان‌سازی عاملیت زنان را نشان دهد. درمقابل، تعداد نمونه‌های منفعل‌سازی در نشریه *شکوفه* می‌تواند به معنای استفاده بیشتر از کنشگران منفعل در این نشریه باشد.

۵-۵ سطح اجتماعی

با بررسی داده‌ها در سطح متن و مطالعه مطالبات زنان در کتاب‌های مربوط به فعالیت‌های آن‌ها در دوران مشروطه و سال‌های پس از این دوره، می‌توان روند شکل‌گیری گفتمان زنان را پی گرفت. برای تحلیل این داده‌ها در سطح اجتماعی از نظریه لاکلا و موف (۱۹۹۴) استفاده شده است. به نظر می‌رسد گفتمان رسمی این دوره به‌شدت از دو اپیستمه^۱ هژمونیک غربی آن زمان، یعنی «آزادی» و «عقلانیت»، تأثیر پذیرفته است. این دو می‌توانند زیرمجموعه‌های دال مرکزی تجدد در نظر گرفته شوند. به‌این ترتیب، ویژگی‌های زن مطلوب در متون تحلیل‌شده، به‌صورت آزادی‌گرایی، تحصیل و عقلانیت تعریف می‌شود. لاکلا و موف مفهوم عاملیت را با موقعیت سوژه در ساختارهای اجتماعی مرتبط می‌دانند؛ به‌گونه‌ای که سوژه از آزادی نسبی برخوردار است (سلطانی، ۱۳۸۴). براساس این دیدگاه، بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که فضای سیاسی و اجتماعی دوران مشروطه، به‌ویژه بی‌قراری^۲ ناشی از این رویداد اجتماعی، بستری فراهم آورده است. در این بستر، دال‌های شناور^۳ی مانند «تجدد» هژمون می‌شوند. این هژمونی نیز برای زن مشروطه‌خواه، فضایی ایجاد می‌کند تا بتواند مطالبات خود را تحقق بخشد. با توجه به اینکه عاملیت سوژه همواره از گفتمان‌های غالب در حال تغییر تأثیر می‌پذیرد، سوژگی و عاملیت زنان نیز متأثر از گفتمان مردسالار همواره تغییر می‌کند و تهدید و تحدید می‌شود. برای نمونه، در تلاش‌های نخستین برای برقراری گفت‌وگو بین سنت و مدرنیته در جامعه‌ای که تحصیل زنان حرام تلقی می‌شد، مدرسه‌ها و دفتر نشریه‌ها هدف حمله‌های سنت‌گرایان تندرو بودند. در چنین فضایی، نشریه *شکوفه* نمونه‌ای برجسته از منازعه میان گفتمان‌های سنت، شریعت و تجدد را به نمایش می‌گذارد.

... حواس ظاهره و باطنه خودتان را جمع فرمایید و سخنان و اقوال بعضی از عوام را دوراندازید که عقیده دارند که زن‌ها نباید علم و خط و سواد داشته باشند ... این‌ها یعنی چه؟ پیغمبر اکرم فرموده که تحصیل علم فریضه هر مسلم و مسلمة

1. episteme

2. social dislocation

3. floating signifiers

است ... همین‌قدر عرض کنم علم است که ماها را باعفت می‌کند، علم است که ماها را باشرافت می‌نماید ... علم است که ما را قابل خانه‌داری و بچه‌داری و تربیت نوباوگان می‌نماید ... (شکوفه، سال اول، ش. اول، ص. ۱)

تحول گفتمان‌های غالب نشان می‌دهد که پس از طرح پرسش‌های مکرر و جست‌وجوی چرایی پدیده‌ها، این مفهوم، دگرگونی‌های چشمگیری داشته است؛ به‌طوری که نمود این دگرگونی‌ها را می‌توان در برخی شماره‌های *زبان زنان* به‌روشنی دنبال کرد. در شماره دوم نشریه شکوفه آمده است: «زن، ملکه‌ای است و مملکت کوچکی دارد که ما آن را خانه می‌نامیم». با این حال، هر گفتمان، براساس نظام معنایی خود، مدلول مدنظر خود را برجسته و مدلول‌های رقیب را به حاشیه می‌راند؛ از این رو، گفتمان مدرنیته مدلول «زن، ملکه آشپزخانه» را به حاشیه راند؛ در مقابل، مدلول «زن عالم، تحصیل کرده و صاحب حق رأی» را در کانون توجه قرار داد. «نیز باید ما زنان این نقش را از [صفحه] خاطرمان بشوییم: که ما زن هستیم و نمی‌توانیم [کار کنیم]، نمی‌توانیم علوم عالیه فرابگیریم، ممکن نیست ما صنعتگر بشویم، برای ما امکان ندارد علم فلاحت بیاموزیم. البته این تصورات خطا و غلط است» (*زبان زنان*، سال دوم، ش. ۲۵، ص. ۲). موضوع‌های مرتبط با هویت زنانه در این نشریه‌ها بارها بحث شده است. نگارندگان اغلب مسائلی را که باعث عقب‌ماندگی زنان کشور می‌دانستند، برجسته و تقبیح می‌کردند. از این موارد می‌توان به خرافات، جهل و بی‌سوادی اشاره کرد. حتی موضوع «حفظ‌الصحه» (بهداشت) نیز حوزه گفتمانی گسترده‌تری یافت. در نشریه شکوفه بارها بر ضرورت علم قابلگی تأکید می‌شد. استدلال این بود که «اول علم بزرگ و واجب که برای دخترهای مستعد لازم است علم قابلگی است که در سال هزاران زن بدبخت را از خطرات حمل نجات دهند و این کار مخصوص طایفه نسوان است» (شکوفه، سال سوم، ش. ۱۵، ص. ۱). با این حال، فرارفتن از مطالبات سنتی و پرداختن به مباحث اجتماعی عمیق‌تر، به تعطیلی هر دو نشریه منجر شد.

۶- نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی به مفهوم عاملیت زنان در دوران پسامشروطه پرداخته شد. این روند با بررسی مفهوم کنش‌مندی براساس مؤلفه‌های گفتمانی نخستین نشریه‌های زنان دنبال شد. براساس آمار به‌دست‌آمده از تحلیل فرایندها در چارچوب مدل هلیدی (۲۰۰۴)، فرایندهای ذهنی و کلامی بیشترین بسامد و فرایندهای وجودی و رفتاری کمترین بسامد را در نوشتار این نشریه‌ها داشتند. براساس این تحلیل، می‌توان نتیجه گرفت که زنان در این دوره در تلاش برای فراهم‌آوردن بستر ورود به جامعه بودند؛ با این حال، در رویارویی با ساختارهای سنتی و مردسالار، سلاحی جز کلمه در اختیار نداشتند. از این رو، مطالبات و برنامه‌های خود را عمدتاً براساس ایده‌آل‌های ذهنی و کاملاً در سطح کلامی مطرح می‌کردند. این رویکرد نشان‌دهنده گذاری تعیین‌کننده است؛ زیرا حضور زنان پیش از این دوره، حضوری پنهان (فن فلو تو^۱ و فرحزاد، ۲۰۱۷) بود. همچنین شیوه بازنمایی کنشگران براساس مدل ون لیوون (۲۰۰۸) در نشریه‌های شکوفه و *زبان زنان* نشان‌دهنده یک امر متناقض بود. اگرچه هدف اصلی در این نشریه‌ها ارتقای سطح آگاهی زنان و ترویج برابری حقوق آن‌ها بود، به‌کارگیری مؤلفه‌های گفتمان‌مدار بیانگر آن بود که این مفاهیم در تصورات اجتماعی تثبیت نشده‌اند. در نتیجه، در متن، بازنمایی مفاهیمی مشاهده می‌شود که به‌جای توانمندسازی، به‌صورت مؤلفه‌های حذف و منفعل‌سازی زنان ظهور یافته‌اند. این بازنمایی منفعلانه را می‌توان تأثیر گفتمان‌های غالب مردسالار دانست که همواره تهدید و تحدیدی برای برجسته‌سازی گفتمان‌هایی بود که زنان مطرح می‌کردند.

براساس مفهوم سوژه لکانی در نظریه‌های گفتمان‌مدار، تحقق سوژه خودمختار در جامعه ناممکن است. این امر به‌دلیل وجود تکثر گفتمان‌ها و منازعه میان آن‌ها در ساحت اجتماعی رخ می‌دهد. با این حال، در شرایط بی‌قراری اجتماعی، سوژه‌ها می‌توانند در نقش کارگزاران یا عوامل سیاسی عمل کنند و گفتمان‌های غالب را به چالش بکشند. در پاسخ به پرسش پژوهش، نمود این سوژگی سیاسی^۲ یا عاملیت در شرایط اجتماعی پسامشروطه و سیالیت گفتمان‌های سنت و مدرنیته در روند به‌کارگیری مؤلفه‌های گفتمان‌مدار نیز مشهود است. دو مؤلفه «حذف» و «منفعل‌سازی» که در نشریه شکوفه بسامد چشمگیری داشتند، در نشریه *زبان زنان* که در دوره پس از شکوفه منتشر می‌شد، به میزان درخور توجهی کاهش یافتند. در نتیجه، عاملیت برای زن ایرانی،

1. L. von Flotow

2. political subjectivity

کنش‌پذیری فرهنگی و اجتماعی برساخت بود. تلاش فکری و نوشتاری زنان در این مسیر، به آن‌ها این امکان را داد که درمیان تکثر گفتمان‌های تاریخی، تاندازه‌ای به این عاملیت دست یابند.

منابع

- آفاری، ژانت (۱۳۷۷). *انجمن‌های نیمه‌سری زنان در نهضت مشروطه*. ترجمه: جواد یوسفیان. تهران: بانو.
- آفاری، ژانت (۱۳۸۵). *انقلاب مشروطه ایران (۱۲۸۵-۱۲۹۰)*. ترجمه: رضا رضایی. تهران: بیستون.
- آقاگل‌زاده، فردوس؛ ابراهیمی، علیرضا؛ لک‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل گفتمان انتقادی: توسعه رویکردهای تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- بیران، صدیقه (۱۳۸۱). نشریات ویژه زنان: سیر تاریخی نشریات زنان در ایران معاصر. تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۹۵). زن و تحول گفتمان از خلال نشریه‌های زنان (از مشروطه تا پهلوی). *فصلنامه تاریخ ایران*، ۲۶ (۳۰)، ۶۹-۹۲.
- رنجبر، فاطمه (۱۳۸۳). بازنمایی زنان در گفتمان رسانه‌ای. *فصلنامه مطالعات راهبردی زنان*، ۲۳ (۳)، ۸-۲۷.
- ساناساریان، الیز (۱۳۸۴). جنبش حقوق زنان در ایران، طغیان، افول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب ۵۷. ترجمه: نوشین احمدی خراسانی. تهران: اختران.
- سلطانی، سید علی اصغر (۱۳۸۴). قدرت، گفتمان و زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران. تهران: نشر نی.
- کبیر، نایلا؛ وی، ویویان؛ شهید، فریدا، اوکسال، زو؛ بیدن، سالی، مالوتره، آنجلو؛ بوندر، کارول؛ روث‌شولر، سیدنی (۱۳۸۹). *توانمندی زنان: نقدی بر رویکردهای رایج توسعه*. مترجم‌ها: فاطمه صدیقی؛ اعظم خاتم؛ اکرم خاتم؛ هما مداح؛ فاطمه محمدی. تهران: آگه.
- مقدمی، محمدرضا (۱۳۹۰). *مبانی تحلیل گفتمان*. تهران: سمت.
- ناطق، هما (۱۳۵۸). *مصیبت وبا و بلای حکومت*. تهران: انتشارات گستره.
- ناهید، عبدالحسین (۱۳۶۰). *زنان ایران در جنبش مشروطه*. تبریز: نشر احیا.
- نجم‌آبادی، افسانه (۱۳۹۹). *چرا شد محواز یاد تو نامم*. تهران: بیدگل.
- نشریه زبان زنان (۱۳۰۰-۱۲۹۸). تمام شماره‌های منتشرشده در این دوره.
- نشریه شکوفه (۱۲۹۲-۱۲۹۶). تمام شماره‌های منتشرشده در این دوره.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه: هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

References

- Afarī, J. (1998). *Semi-secret women's associations in the constitutional movement* (J. Yousefian, Trans.). Banu. (Original work published 1996) (In Persian)
- Afarī, J. (2006). *The Iranian constitutional revolution (1906-1911)* (R. Rezaei, Trans.). Bisotun. (Original work published 1996) (In Persian)
- Aghagolzade, F., Ebrahimi, M., & Lakizade, A. (2011). *Critical discourse analysis: The development of discourse analysis in linguistics*. Scientific and Cultural Publications. (In Persian)
- Ahearn, L. M. (2001). Language and agency. *Annual Review of Anthropology*, 30(1), 109-137.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Babran, S. (2002). *Women's journals: A historical survey of womem's press in contemporary Iran*. Women's Studies and Enlightenment Publications. (In Persian)
- Bergvall, V. L., Bing, J. M., & Freed, A. F. (Eds.). (1996). *Rethinking language and gender research: Theory and practice*. Longman.
- Comrie, B. (1981). *Language universals and linguistic typology: Syntax and Morphology*. Blackwell.
- Davidson, D. (1980). Agency. In D. Davidson (Ed.), *Essays on actions and events* (pp. 43-61). Clarendon Press.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality* (Vols. 1, 2). Pantheon.
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. University of California Press.
- Goddard, V. A. (Ed.). (2000). *Gender, agency and change: Anthropological perspectives*. Routledge.
- Goffman, E. (1981). *Forms of talk*. University of Pennsylvania Press.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An introduction to functional grammar*. Edward Arnold.
- Haliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2004). *An introduction to functional grammar* (3rd ed). Hodder

- Arnold.
- Hymes, D. (1972). Models of the interaction of language and social life. In J. J. Gumperz & D. Hymes (Eds.), *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication* (pp. 35–71). Holt, Rinehart, Winston.
- Jakobson, R. (1960). Closing statement: linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in language* (pp. 398–429). MIT Press.
- Jørgensen, M., & Phillips, L. (2010). *Discourse analysis: Theory and method* (H. Jalili, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. (Original work published 2002) (In Persian)
- Kabeer, N., Way, V., Shaheed, F., Oksel, Z., Baden, S., Malhotra, A., Bonder, C., & Ruth-Schuler, S. (2010). *Women's empowerment: A critique of dominant development approaches* (F. Sedighi, A. Khatam, A. Khatam, H. Maddah, & F. Mohammadi, Trans.). Agah. (In Persian)
- Karp, I. (1986). Agency and social theory: A review of Anthony Giddens. *Am. Ethnol.*, 13(1), 131–37.
- Kristeva, J. (1980). Word, dialogue and novel. In L. S. Roudiez (Ed.), *Desire in language: A semiotic approach to literature and art* (pp. 64–91). Columbia University Press.
- Laclau, E. (Ed.). (1994). *The making of political identities*. Verso.
- McAfee, N. (2004). *Julia Kristeva*. Routledge.
- Moghaddami, M. (2011). Foundations of discourse analysis. SAMT Publications. (In Persian)
- Nahid, A. (1981). *Women in the Iranian constitutional revolution*. Ehya Publications. (In Persian)
- Najmabadi, A. (2020). *Why did my name disappear from your memory*. Bidgol. (In Persian)
- Nategh, H. (1979). *The calamity of cholera and the plague of government*. Gostareh Publications. (In Persian)
- Philips, S. U. (1972). Participant structures and communicative competence: Warm Springs children in community and classroom. In C. B. Cazden, V. P. John, & D. Hymes (Eds.), *Functions of Language in the Classroom* (pp. 370–94). Columbia Teach.
- Ranjbar, F. (2004). Representation of women in media discourse. *Womens Strategic Studies*, (23), 8–27. (In Persian)
- Roman, C., Juhasz, S., & Miller, C. (Eds.). (1994). *The women and language debate: Sourcebook*. Routledge.
- Sanassarian, E. (2005). *The women's rights movement in Iran* (N. Ahmadi Khorasani, Trans.). Akhtaran. (Original work published 1982) (In Persian)
- Schieffelin, B. B. (1990). *The give and take of everyday life: Language socialization of Kaluli children*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Shekufeh*. (1913–1917). All issues published during this period. (In Persian)
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A resource book for students*. Routledge.
- Soltani, A. (2005). *Power, discourse, and language*. Nashr-e Ney. (In Persian)
- Tannen, D. (Ed.). (1993). *Gender and conversational interaction*. Oxford University Press.
- Thompson, G. (2014). *Introduction to functional grammar* (3rd ed.). Routledge.
- Torabi Farsani, S. (2016). Women and discourse change through women newspaper (from the Constitutional Revolution to the Pahlavi era). *Iranian History Quarterly Journal*, 26(30), 69–92. (In Persian)
- Urban, G. (1991). *A discourse-centered approach to culture: Native South American myths and rituals*. University Texas Press.
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. Oxford University Press.
- von Flotow, L., & Farahzad, F. (Eds.). (2017). *Translating women: Different voices and new horizons*. Routledge.
- Zaban-e-Zanan*. (1919–1921). All issues published during this period. (In Persian)

جدول (پیوست). منابع مورد بررسی در پژوهش

سال انتشار	نام مؤلف	نام منبع
۱۳۹۲	مریم عمید (مزین السلطنه)	نشریه شکوفه (۶۷ شماره)
۱۳۹۸	صدیقه دولت‌آبادی	نشریه زبان زنان (۳۲ شماره)
۱۳۵۸	هما ناطق	مصیبت وبا و بلای حکومت
۱۳۷۷	ژانت آفاری	انجمن‌های نیمه‌سری زنان در نهضت مشروطه
۱۳۸۴	الیز ساناساریان	جنبش حقوق زنان در ایران
۱۳۸۱	صدیقه ببران	سیر تاریخی نشریات زنان در ایران معاصر
۱۳۸۵	ژانت آفاری	انقلاب مشروطه ایران
۱۳۹۹	افسانه نجم‌آبادی	چرا شد محو از یاد تو نامم